

## 10. A zárt tér archetípusa

A képzelet szimbólumai között nagy számban fordulnak elő a zárt tér archetípusának különböző kifejeződései. A továbbiakban az ide sorolható, első ránézésre talán különbözőnek tűnő, de alapjelentéseiket tekintve nagyon is összetartozó jelképeket vesszük számba. Amint látni fogjuk, ezeket a jelképeket épp a jelentések hasonlósága és egymásból való levezethetősége kapcsolja egybe.

### 1. A megállt idő szimbólumai

#### A sírbolt

a) Az előző fejezetben szó volt az értéként felfogott halálról. Láttuk azt is, hogy a halálképzetek a halál tartalmának átértelmezése (megváltás, átmenet stb.) következtében eufemizálódnak. Eszerint az anyaföldre való temetkezés nem más, mint a Nagy Anyához való visszatérés, **hazatérés** és **megnyugvás**. Ebben a kontextusban a sírbolt, sírkamra a **végző menedék**, a **pihenés** helye lesz. E szimbolizmus kapcsán sokatmondó, hogy az indoeurópai nyelvek jelentős részében a temető neve (angol *cemetery*, francia *cimetière*, román *cimitir* stb.) a 'nászszoza' jelentésű görög *koimētērōn* szóból származik.<sup>1</sup> A templom körüli temetőt magyarul ugyancsak *cinteremnek* nevezték, a szó tájnyelvi alakváltozataival ma is találkozhatunk. Ez az etimológia nyilvánvaló utalás a sírbolthoz társuló boldogságképzetekre és a halál szent nászként való felfogására.

A magyar „bolt” szó ugyancsak 'szoba' jelentésű volt. Ezt a jelentést őrzi egy gyimesi halottas ének: „*Elmegyek a sírba, sötét gyászos boltba, / Ott lesz az én nyugtom itéletnapiglan.*”<sup>2</sup> Czelder Márton református missziós lelkipásztor a moldvai csángó nyelv költőiségét a következő történettel példázza a 19. század második felében: „*Midőn Bogdánfalván kérdeztem: van-e papjok? S mi nyelven beszél? Így felelt egy élemedett: volt egy jó magyar papunk, de most két esztendeje más lakást cserélt, a falavél hullásakor eltöredezett; ott van! S ezzel a szépen bekerített temető felé mutatott. Mily szép képe a meghalásnak az »eltöredezett« szó.*”<sup>3</sup> Ez a szimbolizmus, azaz a sírboltnak lakásként való felfogása jelenik meg a gyimesi keservesekben: „*Építék én olyan házat, / ablakot rá nem vágatok, / ablakot rá nem vágatok, / s a szomszédhoz nem szólhatok.*” „*Elmegyek a sírba lakni, ahol nem buzerál senki.*” A sírkamra „lakályos”, „kényelmes”, sőt „funkcionális” berendezése (például értékes perzsaszőnyegekkel, használati tárgyakkal stb.) az erdélyi cigányok körében elég elterjedtnek mondható.

W. Shakespeare ezt a szimbolizmust is ismerte, hiszen a *Hamlet*-ben a sírásók így beszélgetnek: „*Ki az, aki tartósabb munkát csinál, mint akár a kőműves, akár az ác vagy a hajóépítő? ... A sírásó, mert az olyan házat csinál, hogy itéletnapig eltart.*”<sup>4</sup>

b) Azok a kultúrák, amelyek földre temetik a halottaikat hisznek a halott feltámadásában. A sírbolt tehát voltaképpen nem az „örök nyugalom” helye, hanem a nyugodalmas várakozásé, a hulla **hibernálása** valósul meg. A holttestnek **intimitásra**, biztonságra, nyugalomra van szüksége, hogy átadhassa magát a titkának. Ezt a gyolcs, a halotti lepel, a halotti maszk, a koporsó, a kriptá, a szarkofág, a sírházikó, a piramis stb. biztosítja. A bebalzsamozás, a konzerválás rítusai mögött

<sup>1</sup> Vö.: Bachelard G. 1999c. 150–171.; Durand G. 1977. 292–297.

<sup>2</sup> Saját gyűjtés.

<sup>3</sup> Vincze Gábor: *Asszimiláció vagy kivándorlás*. Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához. (1860–1989) Budapest–Kolozsvár 2004. 67–68.

<sup>4</sup> William Shakespeare: *Hamlet*, V. felvonás, 1. szín.

mindig ott találjuk a majdani feltámadás, *új életre támadás reményét*. A hullagyalázást minden civilizáció bünteti.

A védett zárt térben való hibernálás közös tulajdonsága az anyaméhnek, a sírboltnak (koporsónak), de a magnak és a bábnak is. Az analóg szimbólumok közös alapjelentése az, hogy létezik olyan intim zárt tér, amelyben élet rejtezik.<sup>5</sup> C. G. Jung a sírboltot a nőiség archetípusával hozza kapcsolatba: mindkettő a biztonság, az újjászületés színtere, de ugyanakkor mély, sötét szakadék is, ahol eltűnik a személyiség. Mindez megfelel a Nagy Anya felemás természetének, aki egyszerre szerető és félelmetes is.<sup>6</sup>

A fentiekből következően mélyreható kulturális különbségek vannak a halottakat elhamvasztó és földbe eltemető társadalmak között. Az utóbbi temetkezési forma az agrárcivilizációkra jellemző, azokról a kultúrákra, amelyek hisznek valamiféle lárvaszerű túlélésben, ezért étellel-itallal, áldozati adományokkal és használati tárgyakkal látják el a halottakat, a családtagokat a házuk környékére vagy esetleg magába a házba temetik stb.<sup>7</sup>

### A sziget

A mítoszokban a szigetre csak vízen vagy levegőben tett utazás által lehet eljutni. Az emlékkereső füzetek sztereotíp formulája jól kifejezi a szimbólum lényegét: „*Az élet tengerén van egy kis sziget, / azt kívánom néked, legyen a tied.*” A sziget olyan szellemi középpont, *ahol megállt az idő*, egyszerre *a boldogság és a halál* szigete. A boldogság izomorf képzet a halállal, ez a két tartalom nemhogy nem zárja ki egymást, hanem voltaképpen egy és ugyanaz. Szent Ilona Napóleon száműzetésének és halálának a szigete.

A jungiánus felfogás szerint a sziget jelképiségében az anyához való „visszavonulási komplexus” rejlik, vagyis vágy egy hajdanvolt és elveszített boldogság után. A szigetre való száműzetés iránti fogékonyság, a romok, a sír intimitása iránti romantikus elvágódás megvan az emberekben, alapvető archetipikus ösztön.<sup>8</sup> A boldogság szigetét a mítoszokban azonban csak halhatatlan hősök érhetik el.

Az európai kultúrában hosszú századokon át tartotta magát az az elképzelés, hogy a földi paradicsom még valahol létezik a Földön. Az el nem enyészett Édent<sup>9</sup> valóságosan létezőként fogták fel, következésképpen ez a hely újra és újra megjelent a középkori geográfiában és különböző kartográfiai munkák is feltűntették.<sup>10</sup> „Kolumbusz Kristóf biztos volt benne, hogy a földi paradicsomhoz közeledik. Úgy gondolta, hogy a Paria-öbölben talált friss vízáramlatok az Édent öntöző négy folyóból származnak.” – írja M. Eliade.<sup>11</sup> A földi paradicsomról szóló ilyenszerű elképzelések azonban csak addig maradhattak hihető „realitások”, amíg a Föld területének jelentős része az európai ember előtt még ismeretlen volt. A „János pap országának” nevezett boldog mitikus helyről alkotott fantasztikus elképzelések megjelentek a különböző európai népi kultúrákban, így a magyarban is kimutathatók.

---

<sup>5</sup> Durand G. 1977. 294.

<sup>6</sup> Jung C. G. 1972.; Chevalier J.–Gheerbrant A. 1995. II. 320.

<sup>7</sup> Durand G. 1977. 294–295.

<sup>8</sup> Durand G. 1977. 297–298.

<sup>9</sup> Az elveszített paradicsom kereséséről lásd: Eliade M. 2002. 149–173.

<sup>10</sup> Összefoglaló áttekintése: Delumeau J. 2004. 54–91.

<sup>11</sup> Eliade M. 2002. 152.

A mítoszok mindig szigeten képzelik el a paradicsomot.<sup>12</sup> Több kínai császár is akadt, aki hitelt adva a sarlatánoknak, hajókat küldött a paradicsomi sziget megkeresésére a Keleti-tengeren.<sup>13</sup> Képzeletben ezt a szigetet teremtette meg Jókai Mór *Az arany ember* című regényében (Senki szigete).

Szimbolikus és pszichológiai értelemben a templom a sziget közeli rokona: mindkettő **szentségi jellegű**, misztikus hely, ami kiszakadt a profán világból, tehát primordiális szellemi központ. Nem véletlen tehát, hogy a Grál-epikában a Szent Grált is szigeten őrzik.

A jelképiségnek ez a vonatkozása magyarázza azt is, hogy a sziget színe a fehér, amiről előbb már láttuk, hogy a legelső menyeei szín. Nagy-Britannia régi neve, az Albion is a szigetország fehérségére utal. A görög mitológiában a trójai háborúban elesett Akhilleusz testét édesanyja, Thetisz istennő az Isztrosz (Duna) torkolatánál fekvő Fehér-szigetre viszi, ahol feleségül veszi Iphigeneiát (más változatokban Helénát), és az alvilágban ő lesz a holtak uralkodója. Nappal fegyvereit csörgeti, éjszaka pedig mulatozik.

### Az erdő

a) Az erdő a természet szentélye, **a beavatás színtere**, a másik létállapotba való átjutás, vagyis **a halál helye**. A pszichoanalitikusoknál a tudattalan szimbóluma. Dante túlvilágra vezető útja is egy sötét erdőben kezdődik, ahonnan az út a pokol felé vezet: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém. / Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan, / s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: / már rá gondolva reszketek legottan, / a halál sem sokkal rosszabb, tudom.”<sup>14</sup> A magyar népmesék hőseinek túl kell jutniuk a réz-, ezüst-, aranyerdőn, tehát az erdő itt is a hős beavatásának színtere („akkor előterem egy olyan sűrű erdő, hogy egyhamar nem tud menekülni belőle”<sup>15</sup>). A Grimm-mesékben a fiatal lányok felnőtt nővé válására, azaz beavatására ugyancsak erdőben kerül sor (pl. Csipkerózsika, Hófehérke stb.).

b) Az erdő jelképiségének van egy erotikus vonatkozása is. Ezt a gazdag és sejtelmesen lírai jelképiséget két archetipikus képzetkör egyidejű jelenléte hozza létre: az erdő egyfelől zárt hely, intimitás és boldogságszimbólum, másfelől a növényi jellegénél fogva élet- és termékenységjelkép. A maga rendjén mindkét képzetkör **erotikus asszociációkat** ébreszt (1. szerelmi boldogság; 2. női termékenység), ezért az erdő a népi líra egyik legerősebb szerelmi jelképe. Feminoid jellege nyilvánvaló, amire az is utal, hogy gyakran férfijelképekkel együtt (pl. madár/legény mint az erdő kerülője, erdőben talált ló/ökör stb.) jelenik meg, azaz egy komplementer jellegű szimbólum egyik tagja lehet: „Szeged felől van egy kerek erdő, / Rigó madár kerüli azt kettő. / Én is voltam annak kerülője, / Barna kislány igaz szeretője.” „Erdő, erdő, be szép kerek erdő, / Be szép legény kerüli azt kettő. / Ha az Isten megengedi, / Egynek párja fogok lenni.” A magas erdő az elérhetetlen, messzi szerelmet is jelképezheti: „Erdő, erdő, de magas vagy, / Kedves rózsám, de messze vagy; / Ha az erdőt levághatnám, / a galambom megláthatnám.”

A magyar folklórisztikában vannak olyan értelmezések, amelyek a népdalok gyakori erdő jelképét (pl. „kis kerek erdő”, „sűrű kerek erdő” stb.) teljesen konkrét értelemben a női fél, sőt a női nemi szerv „fedőneveként” fogják fel, az erdővel

<sup>12</sup> Erre vonatkozó kultúrtörténeti adatokat találunk Mircea Eliade *Az eredet bűvöletében* (Eliade M. 2002. 149–173.) és Jean Delumeau *A paradicsom története* (Delumeau J. 2004. 54–91.) című könyveinek egy-egy fejezetében.

<sup>13</sup> Chevalier J.–Gheerbrant A. 1995. II. 155–156.

<sup>14</sup> Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. Pokol. Első ének.

<sup>15</sup> Fábián Imre: *Zöldike királyfi*. Népmesék. Kolozsvár, 1989. 18.

kapcsolatos tevékenységeket (pl. az erdő levágása, az erdőben talált ló behajtása stb.) pedig „nemi aktusként” magyarázzák.<sup>16</sup> Mindebből annyi kétségkívül igaz, hogy az erdő jelképiségének alapirányultsága erotikus jellegű, de a szimbólumok nyelvénél illetően „egyértelmű lefordításával” aligha lehet már egyetérteni. Különösen az olyan jelképek esetében nem, amelyeknek szimbolikája összetett, azaz amikor a jelkép egyidejűleg több képzetkörre is utal (esetünkben: intimitás, boldogság, termékenység), de csak sejtelmes formában.

A magyar népdalokban az erdőhöz hasonló erotikus jelkép a ringó **búzatábla** is: „Búza, búza, de szép tábla búza, / Közepében hat szál piros rózsza, / Aki azt a búzát learatja, / Azé lesz a hat szál piros rózsza.” Az erotikus tartalomra a búzatábla közepén fellelhető „hat szál piros rózsza” is utal, ami erős szerelemjelkép.

### A fészek

A fészek a fent bemutatott jelképek közeli pszichológiai rokona, de szimbolizmusában talán még közelebb áll a hajó (bárka) jelentésköréhez. Ugyancsak az anyai ringatás, az elvesztett paradicsom képzetköréhez tartozó, erotikus jellegű szimbólumról van szó. A „fészekrakás” kifejezést régen a köznyelv is ismerte. Egy 17. századi levélben például így kérdezték meg, hogy a kiszemelt leányt ki akarja feleségül venni: „tudósíts, az ott termő szép leveles fán ki akar fészket rakni”.<sup>17</sup> A szerelmi lírában is gyakran fordul elő **a szerelem fészke** kép: „Egy kicsi madárka, hezzám kezdett járn, / virágos kertembe fészket kezdett rakni. / De azt az irigyek észre kezdték venni, / kicsi madár fészket széjjel kezdték hányni.” (Kásonzfeltíz)<sup>18</sup> „Rég megmondtam búsgerlice, / Ne rakj fészket út szélire, / Mer az úton sokan járnak, / A fészkedből kihajdásznak. / Rakjál fészket a sűrűbe, / Bánatfának tetejébe, / Aki kérdi: ezt ki rakta? / Mondjátok: egy árva rakta.” (Csík)<sup>19</sup> Az otthon, a biztonság jelképe ebben a gyimesi népdalban is: „Elment a tyúk vándorolni, / Nem jó vissza többet tojni, / Gyere haza édes tyúkom, / Mert a fészket felgyújtom.” (Csinód)<sup>20</sup>

### A tojás

A tojás eredeti magyar neve, a „mony” kiveszett a nyelvből, csak a moldvai csángó nyelvjárásban fordul elő még szóösszetételekben („tikmony”, „lúdtikmony”, „récetikmony” stb.<sup>21</sup>). A csődör jelentésű székely „monyas(ló)” szó tövében is a „mony” rejtőzik (a ló heréiről), sőt van olyan falu, ahol a fiúgyermek tréfás neve is „monyoska”.<sup>22</sup>

a) A tojás az intimitás-szimbólumok közé tartozik. Alapjelentése a **zárt térben nyugvó életerő**, amely adott esetben fejlődni kezd. Rokon képzet tehát a maggal, a dióval és a többi hasonló jelképekkel, de természetesen a sírbolttal és a koporsóval is. A jelképiség lényege, hogy egy szilárd héj őriz egy fejlődőképes csírat.<sup>23</sup> A tojás tehát nyilvánvaló **termékenységszimbólum**, és ugyanakkor erotikus jelkép is. Minden kultúrában a megújulás rítusaihoz kapcsolódik.

A világ nagy mítoszaiban **a világ teremtése** egy kozmikus tojással áll összefüggésben. Például a kelta mitológiában egy kígyótojásból keletkezik a világ, a

<sup>16</sup> Bernáth B. 1981. 25–42. – Bernáth Béla *A szerelem titkos nyelvén* című könyvében (1986) erotikus tartalmú szólásokat „értelmez” hasonló vulgárisan egyszerű és konkrét jelentéseket tulajdonítva egy-egy jelképnek.

<sup>17</sup> Bernáth B. 1981. 26.

<sup>18</sup> Lükő G. 1942. 72.

<sup>19</sup> Uo.

<sup>20</sup> Saját gyűjtés.

<sup>21</sup> Diószén, saját gyűjtés.

<sup>22</sup> Torja, Bokor Zsuzsa egy. hallg. közlése, 1998.

<sup>23</sup> Durand G. 1977. 313–316.

Kalevalában a levegőben élő bűvárkacsa hét tojást tojik a kozmikus ősvízre, az egyiptomi mitológiában az ósíceánból születik az őstojás stb.<sup>24</sup>

b) A tojás a *személyes életerő, lélek* jelképe. Ebben az értelemben jelenik meg a testvérré fogadás rítusaiban. Moldvában a húsvét utáni héten, leginkább a fehérvasárnapi („mátkáló vasárnapi”) nagymisét követően, az egymással szoros, életre szóló baráti kapcsolatra lépő, egymás „mátkáivá” („vésárjáivá”, „vérjeivé”, „keresztjeivé” stb.) levő 10–12 év körüli lányok vagy fiúk tojásokat ütöttek össze („csoknyálás”), ami a testvérré fogadás szimbolikus rítusa volt: „*Ezt két jó barát csinálta meg, amelyik erőst jól élt... s valami különösebbet akartak.*” „*Mátkát vált idegenekvel. A mátká a legnagyobb szeretőség. A másvilágon is meg vagy tetsződvé. Mátká az, hogy tetszik.*”<sup>25</sup> A tojásösszeütés rítusának feltételezhető szimbolikus jelentése a lelkek, az életerő kicserélése, illetve egyesítése. Erre az a hiedelem is utal, hogy a mátkák közül az hal meg hamarabb, akinek a tojása eltörik. Történeti néprajzi adataink vannak arra, hogy a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó rituális tojásokcintás hagyománya a középkorig nyúlik vissza. A rítus időpontja a magyar néphagyományban általában húsvét másodnapja volt, a középkori források viszont jobbra a fehérvasárnapot (húsvét utáni első vasárnap) követő hétfőt jelölik a „*dies concussionis ovorum*” (‘a tojások összekocantásának napja’) kifejezéssel.<sup>26</sup>

Gyimesben a szentelt tojást ütik össze a húsvétvasárnapi reggelinél, és a rítushoz társuló hiedelemképzet azonos a moldvaival. Ugyanitt szokásban van az is, hogy húsvétra a keresztanyák a keresztgyermeküknek, a lányok a szeretőjüknek szép írott tojásokat adnak ajándékba, zsebkendőbe kötve.<sup>27</sup> A tojás a népdalokban szintén lehet szerelmi szimbólum: „*Hármat tojott a fekete kánya, / engem szeret a kend barna lánya.*”<sup>28</sup>

A tojás termékenységvarázsló funkciója mágikus hiedelemcselekményekben is felbukkan. Kalotaszegen meddő asszonyok uruk vérével keverték össze egy tojás fehérjét és sárgájának fehér magját, majd ezt holt ember csontjába öntötték, és elásták oda, ahol az uruk vizelni szokott. A több jelképet és szimbolikus jelentést is ötvöző rítussal minden bizonnyal összefügg a „vérevel tojást keverték neki” szólás is, aminek jelentése ‘sokgyermekes ember’.<sup>29</sup>

c) A tojás köztudottan a húsvéti ünnepkör egyik központi szimbóluma. Ez a jelképiség az *életjelkép* jelentésre alapozódik, ami – amint látjuk – egyaránt jelen van a tojás és a sírbolt jelképiségében. Krisztus húsvétkor a sírboltból támadt új életre, a húsvéti tojás tehát a sírbolt életjelkép jelentésére is utal. Ezt az alábbi húsvéti locsolóvers világosan meg is fogalmazza: „*A piros tojásnak is megvan a maga értelme, / Igen szép tanulságos annak a jele. / A tojás ama kőkoporsó, / Amely magába zárta egykor a megváltót. / A piros szín jelzi a vért, / Amit értünk áldozott az Úr Jézus.*” (Csikmadéfalva)<sup>30</sup>

A húsvéti eszmekörben tehát a tojás *a megváltás, az örök élet* jelképe is. A román húsvéti tojásokon megfigyelhető labirintus-motívumnak a gyimesi tojásokon a „tévedt út”, „útvesztő”, „vesztett utas” típusú díszítőmotívumok feleltethetők meg (ezek egyébként az inghímezéseken is megtalálhatók). (58. kép) Ez a jelképiség vélhetően a pokol erőinek legyőzésére, a lélek üdvözítésére utal. Gazda Klára erről a szimbolizmusról ezt írja: „Mind több folklorisztikai megfigyelés mutat arra, hogy a

<sup>24</sup> Chevalier J.–Gheerbrant A. 1995. II. 390–394.

<sup>25</sup> A húsvéti tojásról mint testvérfogadási csereajándékról bővebben: Gazda K. 2006.

<sup>26</sup> Domokos P. P. 1974. 384–389.; Pozsony F. 1998a. 221–222.

<sup>27</sup> Gyimesbükk, Salló Szilárd egy. hallg. gyűjtése, 2003.

<sup>28</sup> Lükő G. 1942. 74.

<sup>29</sup> Uo. 74–75.

<sup>30</sup> Mirk László: *Himes tojás csak annak jár*. Húsvéti locsolóversek. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2003. 40–41.

tévedt út típusú ornamens a bűn, illetve a megváltás kegyelméből kizárt lélek halál utáni tévelygésének a szimbóluma.”<sup>31</sup>

## 2. A létszférák közötti közlekedés és eszközei

### Az utazás

A jármű a mítoszokban a létformák változtatásának, az időből való kilépésnek az eszköze, végső soron tehát a **misztikus utazás** szimbóluma. Jármű funkcióban sok eszköz, sőt élőlény fordulhat elő a táltosok dobjától és lovától kezdve a modern sorozatfilmek bolygóközi rakétáiig.

Az álomszimbolikában minden utazás, vagyis a létformának minden változtatása **halált jelent**. Ezért haláljelkép például a költözködés is: „*Ha költözünk, az is halott. Mikor az én drága férjem meghalt 78-ban, azt álmodtam, hogy költözünk el a háztól.*”<sup>32</sup> Az álomban a hajó – és minden megfelelője: csónak, bárka stb. – ugyancsak halált jelent, hiszen a jármű Kharón ladikját idézi fel. Az „utolsó út”, „útnak indulás” stb. nyelvi kifejezések is a halálra vonatkoznak.

Ebben a jelképiségben másodlagos jelentésként ugyanakkor jelen van az **anyai ringatás** képzete is, ezért az utazás és eszközei az **elveszített paradicsom utáni vágyat** is kifejezhetik.

A jármű biztonságot, a Szent Középhez való tartozást jelenti az utazás veszélyei közepette. Ezért az özönvíz mítoszokban a számok fejezik ki a hajó (bárka) rendezett Kozmoszhoz való tartozását, isteni mértékét, következésképpen a Káosz erői feletti uralmat (*Gilgames, Teremtés könyve* stb.). Noé bárkája a **templom** szimbóluma is, hiszen rajta kívül nincsen megváltás.<sup>33</sup> Nem véletlen az sem, hogy a gótikus templom központi részét „templomhajó”-nak nezik (lat.: „navis” = ’hajó’).

### A halálhajó

Az intimitás és a boldogság hajója egyben a halál hajója is, tehát ambivalens szimbólum, közeli rokona a sziget jelképének. A holtak lelkeit szállító hajó egyetemes folklórjelkép, az ún. „Kharón-komplexus” mélyen gyökerezik az egész európai kultúrában. A lagúnák szigeteire épült Velence a művészi szépség, a szerelmi boldogság és az enyészet városa. Így jelenik meg Thomas Mann *Halál Velencében* c. novellájában is, amelyben a titokzatos és elszánt gondolás, aki a főhőst, Gustav von Aschenbach író, akarata ellenére szállítja egy ismeretlen cél felé, Kharón alteregója.

A halálhajó sok nép halottkultuszának valóságos rituális kelléke. Szibériában az Uráltól az Amur torkolatáig sok nép csónakban temette halottait, a Kelet-indiai-szigetek őslakói szintén.<sup>34</sup> Egyetemes képzet, hogy a Másik Világra való átjutás mindig mint utazás jelenik meg.<sup>35</sup>

A magyar népdalokban a „bánatos hajó” – Lükő Gábor értelmezésében – nem más, mint ’vízen úszó koporsó’: „*Most akadtam egy igazra, egy jóra, / kivel ülök a bánatos hajóra.*” (jelentése: a halál hajójára ül, azaz holtig él vele); „*Kertünk alatt folyik el a Berettyó, / benne úszik egy fekete koporsó. / Kilátszik az aranyozott szemfedél, / Rá van írva: nem igazán szerettél.*” (Nagyszalonta)<sup>36</sup> A nagybeteg Csokonai Vitéz Mihály *Tudógyűlésomról* című versének (1804) első strófájában egymást követik

<sup>31</sup> Gazda K. 2005b. 22.

<sup>32</sup> Bosnyák S. 1991. 609.

<sup>33</sup> Ferber M. 2001. 66.

<sup>34</sup> Lükő G. 1942. 45.

<sup>35</sup> A kérdés történeti jellegű, enciklopédikus áttekintése a világ vallásaiban a paleolitikumtól napjainkig: Culianu I. P. 2002a.

<sup>36</sup> Uo. 44–45.

az archetipikus haláljelképek. A hagymázás látomást megjelenítő képsorban a költő koporsónak tűnő betegágya is a halál „setétes hullámain” lebegő halálhajóval azonosul: „*Fenn lengő Hold! Nézd, mint kínlódom, / Mondd meg nekem, hol fekszem én? / Ágy-é, amellyben hánykolódom, / Vagy a koporsó az szintén? – / Nem! Csónak ez, melly, jaj, a kétes / Remény és biztos félelem / S az élet és halál setétes / Hullámjain lebeg velem.*”

Az autóval, hajóval, csónakkal stb. való utazásnak, sétálásnak **hedonisztikus, erotikus jellege is van**, ugyanis ehhez a szimbolizmushoz a való világból való kilépés, a boldog öntudatvesztés képzei is társulnak, ami a jármű növekvő sebessége által, a szédülésben még fokozható.<sup>37</sup> Az egész jelképesség hangsúlyozottan női jellegű: alig van olyan autóreklám, amely ne építene a női szépségre és a nő által felkínált boldogság erotikus képzetére. Az autó, a hajó is teljes mikrokozmosz, akár az ember lakása, és ugyanúgy lehet a menekülés, a boldogság szigete. Az autók cicomázásának modern kori szokása azt fejezi ki, hogy a jármű is „életre kelhet”, saját „személyiségre” tesz szert, tehát egész szimbolizmusa antropomorf jellegű.

### 3. Az üreg archetípusa

Az eddig tárgyalt szimbólumok – sírbolt, tojás, fészek, jármű stb. – jelentései közötti izomorfizmus abból származik, hogy minden jelkép a zárt térnek valamiféle megnyilvánulása.

Az üreg archetípusához sorolt szimbólumok esetében a következő alapjelentésekkel lehet számolni: 1. a zárt tér intimitása, védettsége; 2. az anyaméh zárt terében nyugvó életerő; 3. feminoid jelleg, boldogságképzetek; 4. mágikus, misztikus képzetek, vallásos titok.

#### A barlang és a kemence

A barlang kozmikus síkon a nagy anyaistennő, **a Földanya méhének** a jelképe, egyidejűleg a magzati állapot, **az újjászületés és a halál** színtere.<sup>38</sup> Az ember személyiségét jelképező házzal rokon jelkép, de a barlang jelképisége kozmikusabb, mint a házé, úgy is fogalmazhatunk, hogy a barlang totálisabb szimbólum, mint a ház. A barlang istenségek születésének színtere: barlangban születik Jézus, sírba temetik, és onnan támad fel.

A barlang zárt világ, amiben maga az áttetsző anyag cselekszik, ezért **mágikus, titokzatos hely**. Intimitás, menedék, a kezdeti paradicsom szimbóluma.<sup>39</sup>

A magyar népmesékben a hősnek olykor barlangban kell megküzdenie az ott lakozó démoni erővel. Az alábbi meserészletben egy barlangbeli erotikus „harcról” van szó, ugyanis a hősnek a boszorkány által elvarázsolt saját mátkájával kell szerelmi harcot vívnia, hogy az övé lehessen: „*A sziklában van egy barlang, a bejárata alig akkora, hogy hasmánt beférsz rajta. Oda menj be, ott találod a vadkacsádat. De vigyázz, mert az olyan erős, hogy nem egykönnyen bírsz vele, s ha nem tudod legyőzni, nemcsak, hogy nem lesz a tiéd, de ott halsz meg. [...] Addig birkózol vele, amíg belévágod az ágy közepébe, de úgy, hogy mozdulni se tudjon.*”<sup>40</sup>

A kemence a barlang kicsinyített és civilizatorikus térbe helyezett változata, de alapjelentései – halál és újjászületés, démonok lakóhelye stb. – ugyanazok. A kemence esetében még a hevítés képzetével is számolni kell, ami ugyancsak lehet a kemencében lakó gonosz démon pusztító erejének szimbóluma: „*Itt vót egy asszon,*

<sup>37</sup> Virilio P. 1992. 7.

<sup>38</sup> A beavatás és a halál zárt terének összefüggéséről lásd: Guénon R. 1997. 197–205.

<sup>39</sup> Durand G. 1977. 299–300.

<sup>40</sup> Nagy Olga: *A vasfogú farkas*. Bukarest, 1987. 94.

*meghalt. Az mondta, hogy süttött egy péntek nap, és háromszor jött ki a lang a sütőkemence száján, és megkerülte úgy a sütőkemencét, s újra bément háromszor a sütőkemencébe. S az mondta, hogy ő azon a napon soha nem süttött aztán.*”<sup>41</sup> (59. kép)

Az Anyaistennő életet adó és életet elvevő felemás természetének megfelelően a barlang a **pokollal** is azonosulhat. A magyar néphit szerint a barlangot a Gonoszt megtestesítő erők lakják, általában mágikus-kultikus hely.

Tar Lőrinc magyar földbirtokos 1411-ben történt írországi pokoljárásának történetéről és legfőképpen a Szent Patrik ír nemzeti szent barlangjában megtapasztalt élményekről, látomásokról több forrás is beszámol, amelyeket a túlvilági látomásköltészet szöveges emlékei között tart nyilván az európai kultúrtörténet. Fennmaradt az a vallomásszöveg is, amit maga a magyar nemesember diktált egy dublini királyi jegyzőnek. Tinódi 1552-ben nyolc versszakban számolt be ezekről a látomásokról, és egyebek között leírja azt is, hogy Tar Lőrinc a pokolban látta Zsigmond király előkészített tüzes nyoszolyáját, amit hazterte után jelentett a királynak, aki templomot építtetett, hogy „ágyát a pokolból kiiktassa”.<sup>42</sup>

A szentségi jelleg folytán a barlangszerű helyek (pl. Mária-barlang, kriptá, tabernákulum stb.)<sup>43</sup> a **szent titok őrzőhelyei** is (60. kép), és a világtól elvonult szent remeték is gyakran élnek barlangokban (61. kép).

#### **Az alagút (lyuk a földben)**

A magyar népmesék gyakori motívuma az a lyuk, ami **átvezet a másik világba**. Az alagút ezért az álomszimbolikában ugyancsak haláljelkép: „Az alagút nem jó álom, valahova átvezet, lehet, a másik világra.” (Siklós)<sup>44</sup>

#### **A templom**

A keresztény templom egyesíti magában a barlang és a sírbolt (kriptá) jelképi értékeit. Ezek a következők: 1. egyetemesség, szent és teljes mikrokozmosz; 2. katakomba, sír (kriptá) nyugalma; 3. szent titok (pl. a tabernákulum őrzőhelye).<sup>45</sup>

A templomokat hegyekre építik, de a templom lényege mégis az, hogy **szent üreg**, ami menedék és isteni csoda. A templom mindig a középpontban, a „Föld köldökénél” lelhető fel: ahol a templom van, mindig ott van a misztikus Szent Közép.<sup>46</sup>

#### **A ház (lakás)**

A képzelet az emberi test mikrokozmosza és a makrokozmosz között létrehoz egy másodlagos mikrokozmoszt is, a lakóházat, ami a templomhoz hasonlóan **imago mundi**. A lakás az ember „magánparadicsoma”, intim hely, mindenki számára a „világ közepe”. A ház jelleg minden megnyilvánulása a pihentető intimitás jelképe, tehát hasonló értelmű lehet a vár, a templom, a palota, a kalyiba stb. jelképiségének is.

A ház a benne lakó személyiségének a megduplázódása, tehát **a személyiség jelképe**. A Balzac-regények részletes interieur-leírásai sohasem öncélúak, hanem a szereplők belső világának jellemzésére szolgálnak. „A lelkem ódon, babonás vár, / Mohos, gőgös és elhagyott” – írja Ady *A vár fehér asszonya* című szimbolista

<sup>41</sup> Csögör E. 1998. 189.

<sup>42</sup> *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 1982. 212–213.

<sup>43</sup> Bibliái jelképiségéről, illetve ennek irodalmi megjelenéseiről lásd: Frye N. 1997. 284–380.

<sup>44</sup> Bosnyák S. 1991. 610.

<sup>45</sup> Durand G. 1977. 299–300.

<sup>46</sup> Uo. 305.



versében. Mély, lélektani igazság rejlik a következő kijelentésben: „Mondd meg, milyen házat képzelsz magadnak, s megmondom, ki vagy.”<sup>47</sup>

A népi álomértelmezésben a ház összeomlása halált jelent. A 19. századi megtörtént eseményről szóló *Balog Józsi balladájában* a sócsempészésért kivégzett székely legény előre megálmodja a halálát: „*Balog Józsi, mit gondoltál, / Mikor a sóra indultál? / Én egyebet nem gondoltam, / Bort, pálinkát esszeittam. // Bort, pálinkát esszeittam, / Egy ódalba lefeküdtem, / Én ott álmomba jart láttam, / Egy medvével küszködtem. // Letörött a csűröm szarva (szarvazata) / Zén véletlen halálomra, / Én csak abba megebredtem, / Két nagy selét (serét, sörét) a fejemnél.*” (Pusztina)<sup>48</sup>

A ház **padlása** és **pincéje** az ősök mágikus, titokzatos tárgyait rejti, az „**ősök múzeuma**”. A feljűk vezető lépcső út a titok felé. A hős az itt talált eszközök segítségével szerzi meg Világszépét, győzi le a Sárkányt: „*Fölment a fiú a padlásra, ott egy sarokban meg is találta a régi ruhákat, amelyeket az édesapja viselt vőlegény korában, a nyeret, a lószerszámot, a kardot...*”<sup>49</sup>

G. Durand a védekezésnek és a védettségnek két alapvető szimbolikus formáját különíti el: a kör alakú formák (pl. paradicsomkert, fészek, tojás, gyomor stb.) a hangsúlyt az intimitásra helyezik, a négyzet alakú, szögletes formák (pl. vár, város, citadella) pedig a belső értékek integritásának védelmére minden külső támadással szemben. A két forma még az időrendiség szempontjából is elkülöníthető, ugyanis kezdetben kert volt növényi szimbolikával, ma pedig város van ásványi szimbolikával.<sup>50</sup>

A négyzet forma véglegesebb **védekező menedékre** utal. Ezt a szemléletet tükrözik a védekező-bajelhárító archaikus népi imádságok, amelyeknek a ház (szoba) négy sarkába és a közepére helyezik a démonokat távol tartó szentségi jegyeket. A mágikus védekezésnek erre a formájára néhány gyimesi csángó imaszöveget idézünk: „*Házunk szögletén négy angyal őriz / kakasszóllástól piros hajnal hasadtáig, / ablakunkba Boldogasszon, / az ajtóba Jézus Krisztus.*” „*Az én házam Szent Antal, / négy szegibe négy angyal, / közepibe szent oltár, / szent oltáron szent ostya.*” „*Ott látok egy arany kápolnát, / küjjel irgalmas, belől kegyelmes, / négy szegibe négy aranykereszt, / közepibe aranyszék.*”<sup>51</sup>

### Az Égi Jeruzsálem

A *Jelenések* könyvében leírt Égi Jeruzsálem<sup>52</sup> archetipikus jelentése **mennyei örök lakás, székváros**. Isten égi lakása jelképiségének egyik vonatkozásáról a drágakövek szimbolizmusa kapcsán már volt szó. Láttuk, hogy a fényben tündöklő, magas hegyen álló égi város a legtökéletesebb anyagokból, az elképzelhető legnagyobb erőt rejtő drágakövekből épült. Formája is hasonlóképpen tökéletes, amit a számszimbolika fejez ki: a négyzet alakú városnak hossza, magassága és szélessége teljesen egyenlő, tizenkét kapuja van, a kapuk fölött tizenkét angyal, a kapukon Izráel tizenkét törzsének neve, a tizenkét alapkövön a tizenkét apostol neve, a város nagysága tizenkétezer stádium, a falak mértéke száznegyvennégy (12 x 12) könyök, ami „az angyal mértéke is”. A négyes szám a legtökéletesebb szám, a világ teljessége, tökéletessége, harmóniája és szilárdsága fejeződik ki benne, a tizenkettő pedig a

<sup>47</sup> Uo. 301.

<sup>48</sup> Faragó József–Jagamas János gyűjtése. *Csángó Újság* III. 1992. 21. 3.

<sup>49</sup> Nagy Olga: *A vasfogú farkas*. Bukarest, 1987. 8–9.

<sup>50</sup> Durand G. 1977. 208–209.

<sup>51</sup> Gyimes, saját gyűjtés.

<sup>52</sup> Jel 21,9–27.

világmindenséget jelképező szám, ami az idő három síkjának és a négy égtájnak a szorzatából jön létre.<sup>53</sup>

René Guénon az Égi Jeruzsálemről szóló tanulmányában az égi város fényességét mint a dolgok lényegébe való behatolást értelmezi, hiszen – amint erről előbb már volt szó – a teljesség és a látás korelatív fogalmak. Az Égi Jeruzsálemet a bárány fénye világítja meg, ami ott van feláldozva a város közepén. Minden városnak és emberi társadalomnak utánoznia kell az Égi Város modelljét, a mennyei Jeruzsálem minden földi város „archetípusa”. Az utánzás természetesen mindig tökéletlen, de civilizációról csak olyan mértékben beszélhetünk, amilyen mértékben megvalósul ez az utánzás. Amit a modern világban „civilizációnak” nevezünk, az mindennek csak a karikatúrája, sőt gyakran az ellentéte. Egy hagyományellenes „civilizáció” nem érdemli meg valójában ezt a nevet.<sup>54</sup>

A kereszténységben a Tábor hegyen megdicsőült Megváltó (Salvator) tiszteletére emelt templomok és kápolnák a hegyre épült város látomását idézik meg, hiszen ekkor történt, hogy megnyílt az Ég, nagy fényességben megjelent a Szentlélek, miközben az Atya szava hallatszott: „Ez az én szeretett fiam, őt hallgassátok.” Az *Érdy-kódex*ben: „Azonnal azért kiötléték az isteni fényesség az ő szent testére is, és szép vala mind az fényes nap a szent evangéliomnak bizonyosága szerint.”<sup>55</sup>

A csíksomlyói kegytemplom melletti hegyen, a Kis-Somlyón emelkedő gótikus Salvator kápolna teljes neve Domus Salvatoris, azaz a 'Megváltó hajléka'. Egy régi székely legenda szerint ezt a kápolnát a megnyílt égből alászállt angyalok emelték. A hozzá vezető ösvény, az ún. „Jézus hágója”, amin az 1930-as években a keresztúti stációkat is elhelyezték, a hegyen lévő örök város felé vezető nehéz és meredek utat jelképezi, ezért a búcsúsok régen mezítláb, csupasz térden mentek fel rá, hiszen az égbe vivő ösvény is szoros és nehéz.<sup>56</sup>

#### 4. Az edény szimbolizmusa

##### Szent edények. A Szent Grál

Az edény mesterséges kicsinyítés eredménye: egyesíti magában a hajó intimitását és a templom szakralitását. A templom, az edény, a sír és a hajó pszichológiailag szinonimák.<sup>57</sup> Ezzel a szent jelleggel magyarázható, hogy minden vallás edényeket használ a szent rítusok (pl. szent agapé, szent áldozás) elvégzésére.

A szent edény prototípusa a Szent Grál, ami a kereszténység legszentebb jelképe, hiszen Krisztus megváltó piros vérének tartalmazza. A szent edénynek kizárólagos megjelenítési formáját, anyagát nem ismerjük, valós létezésére sincsen bizonyíték, de körülötte a középkorban – mindenekelőtt a Szent Vér 13. századi kultusza következtében – gazdag legendairodalom és költészeti hagyomány keletkezett. A különböző elemeket, motívumváltozatokat tartalmazó Grál-epika néhány fontos eleme a következő: a szent edényt Szét találta a földi paradicsomban, Jézus az utolsó vacsorán ebből az edényből evett, Arimathiai József ebbe az edénybe fogta fel Krisztus keresztfáról lecseppenő vérének, majd Nikodémussal szállította egy távoli csodás szigetországba, ahol egy magas hegyen álló várban a Grál-lovagok őrzik. A hozzá kapcsolódó epikus történetek a Szent Grál kereséséről szólnak, amelyeknek szimbolikus értelme a lelki teljesség, a belső béke elérése, az önmegvalósítás, az isteni lényeggel való egyesülés.

<sup>53</sup> Hoppál M. et alii 1994. 195–196.

<sup>54</sup> Guénon R. 1997. 446–451.

<sup>55</sup> Bálint S. 1977. II. 158–161.

<sup>56</sup> Uo. 159–160.

<sup>57</sup> Durand G. 1977. 316.

A Szent Grál szimbolizmusának további lényeges elemei: 1. rituális agapé, lakoma, bőségszaru (ti. mindig tele van; sugározza a lelki gazdagságot stb.); 2. életadó, újra generálja az életet, ezért a megváltás jelképe, de felfogható úgy is, mint a dajkáló és védelmező anya szimbóluma; 3. feminoid jellegű (pl. a magyar folklórban egy szent szűz tartja; Longinus dárdája gyakran asszociálódik hozzá); 4. fényjelkép, szoláris jellegű (Krisztus vére ragyog benne).<sup>58</sup>

A magyar folklórban a Szent Grál megjelenésével vallásos népekekben és archaikus imákban találkozunk. A keresztfáról aláhulló krisztusi vér edénybe gyűjtése és áldozatként az Atya elé való felvivése jellegzetes Grál-motívum: „*Lehullott a Jédus vére / a szent keresztfá tövire, / drágalátos szent testiről, / öt méjséges sebeiről. // De a földben nem maradt, / mint piros rózsák kinyíltak, / a szent angyalok felszedték, / alázatosan tisztelték.*” (Lujzikalagor) „*Az Urangyalok mennyországba csenditénék, / szent misére készülénék, / a vérüket elhullaták, / az Urjézus elmene, felgyüté.*” (Gyimes) „*Három csepp vér lecseppent, / odamenének az angyalok, / felszedék, / elvivék a Jóisten elejibe.*” (Gyimes)<sup>59</sup> Egy vihar elűzést célzó moldvai csángó ráolvasástípusban egy szűzleány (Szent Margit) tartja a Szent Grált, aminek félelmetes démonűző hatalma van. A közeledő viharsárkány is engedelmeskedik a Szent Grált hordozó, egyházjelkép szent szűznek: „*Megindula Szűzleán Szen' Margit / az arany medencével a hónya alatt, / Krisztus urunknak harminchárom csepp vérivel, / Máriának fátyolájával, / arany kendejivel, / Szent Antalnak kötelével, / hét singes olvasójával, / Szent Bedenek úrnak szárnyával, szárnyékával. / Hosszú útan, széjjes útan / megtalálának sárkányokat, szátányokat, / gonosztevő embereket. / Kérdi Szűzleán Szen' Margit: / Hova mentek tük sárkányok, szátányok, / gonosztevő emberek? / Mü menyünk erre a hejre / nagy jegekkel, nagy szelekkel, / nagy tiltott veszedelmes üdőkkel. / Tiltunk mü tüktököt, / sárkányok, szátányok, gonosztevő emberek, / menjetek vissza a puszta havasokba, / hol áldott mise nem áldozik, / kakasszó nem szólalik, / kürtőskalács istennébe nem adakodzik! / Ott igyatok, ott egyetek, / ott legyen a tük asztalotok! / Dicsőség az Atyának, Fiunak, Szentlélek Istennek! / Ámmment.*” (Pusztina)<sup>60</sup> Az európai népmesékben a Szent Grál mint soha ki nem fogyó bőségszaru jelenik meg, például a Kerekasztal Lovagjai választhatnak, hogy milyen húsételt kívánnak.<sup>61</sup>

Az **áldozati edények** az áldozati rítusok fontos kellékei. Az étel- és italáldozatoknak vannak olyan formái, amikor nemcsak az edény tartalmát, hanem magát az edényt is feláldozzák, megsemmisítik.

A moldvai Gorzafalva ortodox román lakossága körében szokás volt, hogy román pünkösdkor a halottak emlékére a szomszédos családok egymásnak egy-egy étellel teli új tálat és csuprot adományoztak gyertya kíséretében,<sup>62</sup> amit aztán eltörtek.<sup>63</sup> A falu csángó lakossága pünkösdkor ún. „pománás edényekben” ételt visz a szegényeknek.<sup>64</sup> A gorzafalvi fazekasok ezekre az alkalmakra régen nagy mennyiségben égettek edényeket. Az ember alakú miskakancsók a mezőkövesdi matyók halottkultuszában játszottak fontos szerepet: a halott hozzátartozói koldusokat vendégeltek meg belőle. A kolduscsapat vezetőjének áldáskérése kifejezi az áldozati

<sup>58</sup> A Grál-szimbolika irodalmából: Guénon R. 1997. 21–44.; Evola J. 2000.; Durand G. 1977. 315–317. és 1989.

<sup>59</sup> Saját gyűjtés.

<sup>60</sup> Ua.

<sup>61</sup> Chevalier J.–Gheerbrant A. II. 105.

<sup>62</sup> Dr. Kós K.–Szentimrei J.–Dr. Nagy J. 1981. 164.

<sup>63</sup> Saját gyűjtés, 2005.

<sup>64</sup> Demeter É. 2005. 246.

rítus vallásos szimbolikus tartalmát: „amennyi bor vagyon, volt, vagy leszen ezen kancsóban, annyi ezer lélek szabaduljon ki a porgátérium tűzibű”.<sup>65</sup>

### Az edény mint erotikus jelkép

Az edény **a befogadás** legfőbb szimbóluma, ezért feminoid jellege nyilvánvaló. Mindenekelőtt **az anyaméh** jelképe, de lehet **a női nemi szerv** jelképe is. Ugyanebben a jelképiségben más, edényhez hasonló tárgyak is helyettesíthetők, például hangszerek (hegedű, duda, cimbalom stb.), munkaeszközök, csizma, kalap stb.

A szexuális jelentés teljesen egyértelmű, amikor az edény valamilyen maszkulin jelképpel együtt fordul elő (komplementer szimbólumok). Mint például a következő csúfolódó népdalokban: „*Leütöm a fokosom a nyeléről, / Kivetem a szeretőm az eszemből, / Fokosomba, sej-haj, másik nyelet tétetek, / Nálad, babám, szebb szeretőt keresek.*” „*Szomszédasszony fiának nagy nyelű baltája, / Szomszédasszony lányának nagy piros csizmája.*”<sup>66</sup> Hasonló tartalmúak, azaz ’leány és legény’ jelentésűek, az alábbi proverbiumok: „*Minden fejszének akad nyele.*” „*Olajos korsó dugóját meglesi.*” „*Cseréptálhoz fakanál.*” „*Fedő megtalálja a fazekát.*” „*Sárfazékra sárfedő.*”<sup>67</sup> Nehéz szülés esetén az ágy alá szétszedett baltát helyeznek, ami az analógiás mágia megnyilvánulása.<sup>68</sup> A szimbolizmus a szerelmi varázslásokban is megjelenik: a legény disznóvályún húzza keresztül a botját, hogy megtalálja a jövődöbelijét; a leánynézőbe induló legény után sötörő botot dobott az anyja, majd felvette és a mozsárba tette stb.<sup>69</sup> A moldvai Bogdánfalvában amikor a menyasszony udvaráról a templomba indult a nászmenet, a vőlegény a szekérre felszálló menyasszony hátulját háromszor megcsapja egy baltával vagy fokosforma csögös bottal, ami „szervettel” volt feldíszítve.<sup>70</sup>

A kalap (vagy más fejrevaló) a fejen komplementer jelkép, nyilvánvalóan ’nemi közösülés’ jelentésű. Egy népi hiedelem azt tartja, hogy ha kalapban vetnek, konkolyos lesz a búza. Mivel a konkoly az erkölcsi tisztátalanság, a tiszta búza pedig a tiszta erkölcs szimbóluma, a nemi kapcsolat tisztátalansága (kalap a fejen) vagy a szüzi élet tisztasága (hajadonfő) az analógiás mágia következtében a végzett munka eredményén is megjelenik (konkolyos búza–tiszta búza). A konkoly a bűn, a csábítás, a tiszta búza pedig az ártatlan szerelem szimbóluma. Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* című eposzparódiájában is: „*Példádon okuljanak a késő unokák, / Hogy kell csábítani az ártatlanságot, / Hogy kell konkolyt hinteni / Két szerető szívnek / Tisztabúzaja közé!*” – leckézteti Fejenagy kovács a nőcsábász kántort.

Az **edény eltörése**, illetve más edényszerű tárgyak kilyukasztása, kiszakítása, a lábbeli eltáncolása stb. **deflorációt** jelent. A lakodalmi szokásokban több vidéken is előfordul, hogy a vőlegénynek valamilyen edényt kell eltörnie, például egy karóra tűzött fazekat lehajítania. Ebben az esetben is a szent kezdet (lakodalom) idején végzett determinatív erejű mágikus rítusról van szó, ami a házastársak nemi kapcsolatának sikerességét vetíti előre. Ugyanez a jelképiség van jelen az alábbi közismert népdalokban: „*Szombat este kimentem a kútra, / Letettem a vedremet az útra, / Arra járt a vármegye hajdúja, / Belelépett, s kilyukadt a vedremnek az alja.*” A táncban történő csizmaszaggyújtásnak, a báli topánkák, papucsok eltáncolásának hasonló jelentése van a népdalokban („*A csizmámnak se sarka se talpa, / Eltáncoltam a nagy vigadóba*”), a menyasszonyhoz szóló lakodalmi csujjogatásokban („*Uccu,*

<sup>65</sup> Demeter É. 2005. 247.

<sup>66</sup> Bernáth B. 1981. 19.

<sup>67</sup> Uo.

<sup>68</sup> Uo.

<sup>69</sup> Lükő G. 1942. 152.

<sup>70</sup> Kós K. 1997. 87.

*piros csizma, / Összeszakadsz még ma!’’)* is. A jelentés *A papucsszaggató királykisasszonyok* típusú népmesében (AaTh 306), valamint a mese hiedelemmonda változataiban is nyilvánvaló: az éjszaka titokban táncoló, cipellőjüket minden reggelre elszaggató nagyobb királykisasszonyokról kiderül, hogy már gyermekük is van az őket táncoltató tisztátalan ördögöktől.

## 5. Egyéb edényszerű erotikus jelképek

Amint a fent idézett példákban is kiderült, az edényszerű tárgyak szimbolikus jelentése azonos lehet az edényekével, vagy erősen hasonlíthat hozzájuk.

A **járom** a női fél szimbóluma. A jármon való átbujtatás a születés megismétlése, ezért a mágikus népi orvoslási gyakorlatban ez a rítus gyógyító, újjászüelő erejű.<sup>71</sup> Az alábbi, 1674-ből származó gúnyversben is a nőt jelképezi: *„Hogy Erdélybe jöttél, kebeles tót valál, / Honnan vagy, magyar úrrá hogy változtál / Pap Andrástól maradt járomra találál, / Deli Farkas kővér tehenén is szántál.”*<sup>72</sup> (A szántás szexuális szimbolikájáról később lesz szó.)

A **kút** vizet tartalmazó lyuk a földben, ezért adott kontextusban szintén erotikus tartalma lehet. Például az alábbi találós kérdésben, aminek megfejtése ’kút és ostorfa’: *„Komámasszony széjelterpeszkedik, / Komámuram beléereszkedik.”*<sup>73</sup>

A kinyíló és bezáruló **kapu** hasonlóképpen női jelkép. Székely László a fiatalok körében játszott *„Bújj, bújj, zöldág...”* párválasztó játék kapcsán jegyzi meg, hogy a kapunyitás és a vár megkerülése régi házassági varázslat lehetett, ami mára már eltűnt a lakodalmi szokásokból.<sup>74</sup> Erotikus jelképiségük van tehát a következő közismert népdalrészleteknek: *„Nyisd ki rózsám kapudat, kapudat, hadd kerülöm váradat, váradat.”*; *„Zárd be, babám, zárd be babám rácsos kis kapudat, / Nem taposom kerek udvarodat, / Vethetsz bele szegfűt, majoránnát, / Nem gázolom le a gyöngé ágát.”*

A kapu a keresztény vallásos szimbolikában is az újjászületés, **az égi születés** szimbóluma, magának Jézusnak a metaforája: *„Én vagyok a kapu. Aki rajtam keresztül megy be, üdvözülni.”*<sup>75</sup> Egy másik példabeszédében Jézus a tágas és a szűk kapuról beszél, mint a kárhozat és az üdvösség ellentétének jelképéről: *„A szűk kapun lépjetek be! Tágas a kapu és széles az út, mely a pusztulásba visz, bizony sokan mennek be rajta. De milyen szűk a kapu és milyen keskeny az út, mely az életre visz, bizony kevesen találják meg azt.”*<sup>76</sup> A vallásos költészet Szűz Máriát nevezi a Mennysors Kapujának, mert ő közvetítette a megváltást. Például ebben a népi imádságrészletben: *„Mária kapuja megnyílik, / Isten fia születik.”*<sup>77</sup> A Mária kapujára vonatkozó keresztény szimbolizmus kiindulópontja Ezekiel próféta könyve, miszerint a templom keleti kapuját zárva kell tartani, mert azon az Úr, Izráel Istene vonul majd be.<sup>78</sup> Ezt a bibliai helyet már az ókeresztény korban Máriára vonatkoztatták, ugyanis ő szülte Krisztust, ő tehát a keleti kapu, ő a fény kapuja. Szent Ambrus 4. századi értelmezése szerint Mária kapujának bezártsága Mária szüzességére utal.<sup>79</sup>

A hagyományos világban a települése belterületén lévő hidakon olyan közösségi szokáseseményekre került sor, amelyekből arra következtethetünk, hogy **a híd** is a legfontosabb erotikus jelképek közé tartozik. A fiatalok a hídon erotikus játékokat

<sup>71</sup> *Ethnographia* XIX. 1908. 103.

<sup>72</sup> Bernáth B. 1981. 35.

<sup>73</sup> Uo. 24.

<sup>74</sup> Székely L. 1997. 77.

<sup>75</sup> Jn 10,9.

<sup>76</sup> Mt 7,13–14.

<sup>77</sup> Sopron megye, Erdélyi Zs. 1976. 253., 57. szöve.

<sup>78</sup> Ez 44,2–3.

<sup>79</sup> Erdélyi Zs. 1976. 410–411.

játszottak (pl. az ún. „fazakazás” lyukas cserépfazekak dobálását, a „tojásózás” pedig tojásdobálást jelentett stb.), a néprajzi szakirodalom által „hidas játékoknak” nevezett gyermekjátékok zöme ún. „bújós játék” volt stb. A hídon megállt a lakodalmi és a farsangi menet, hogy a fiatalok zeneszóra táncoljanak rajta. Erotikus jellegű a következő, híddal kapcsolatos lakodalmi táncszó is: „*Álljanak meg a hídon, pisiljen a menyasszony!*”

A szimbolizmus azzal magyarázható, hogy a lyukon átfolyó víz erős erotikus képzeteket kelt, ami érthető, hiszen a híd jelképisége az edényszerűség mellett a termékenység-szimbólum víz (szerelemvíz) képzetét is tartalmazza, vagyis ismét szimbólumok találkozásával állunk szemben. René Guénon a híd jelképiségének azt a vonatkozását emeli ki, hogy két part, azaz a lét két különböző állapota között teremt szilárd kapcsolatot.<sup>80</sup>

Vannak olyan népdalszövegek, amelyekben a híd egyértelműen úgy jelenik meg mint erotikus események színtere: „*A csököli híd alatt, / tiszta víz foly azalatt. / Igyál rózsám belüle, / szerelmesebb lesz tőle. // A csököli híd alatt, / kovács veri a vasat. / Ne verd kovács a vasat, / Babám szíve meghasad.*” (Somogy) „*Hortobágyi híd alatt, / nyergelik a lovamat. / Én ülök a nyeregbe, / rózsám meg az ölembe.*” (Hortobágy)<sup>81</sup> A hal szimbolizmusa kapcsán már láttuk, hogy a híd alatt történő „halfogásnak”, a nyáron való „halsütésnek” és egyéb, hallal kapcsolatos tevékenységeknek ugyancsak világos erotikus jelképiségük van.

**A város és a vár** mint kerített, zárt hely a férfi által ostromolt nő jelképe lehet. A várostrom maga is metaforikus tartalmú, jelentése: 'a nő megkérése', 'a nő elcsábítása'. Sok várat, várost – például Athént és más görög városokat – egy-egy szűz istennőről neveztek el. Ebben a jelképiségben az ostromlott vár az üldözött asszonnyal azonosul. Az Iliászban a görögök egy várat (Trója) ostromolnak, hogy megszabadítsanak egy asszonyt (Heléna), akit egy másik várból (Spárta) raboltak el, és ezen idő alatt e kérők ostrom alatt tartanak egy másik asszonyt (Penelopé) is, akinek megmentője ugyanaz a hős, aki Trója vesztét okozta (Odüsszeusz), Athéné kedvence.<sup>82</sup> Az angolban a 'be nem vett vár' neve „virgin fortress”, azaz 'szűz erőd'. Ez a jelképiség a magyar nyelv proverbiumaiban is jelen van: „*Az a vár, akit vínak, az a lány, akit szólnak.*” ; „*Könnyű azt a várat megőrizni, amelyiket a fene se ostromol.*” (Jelentése: 'könnyű annak a lánynak dicsekedni az erkölcsösségével, akinek senki nem udvarol')<sup>83</sup> Dugonics András szólásgyűjteményében a „szabad város” jelentése 'prostituált'.<sup>84</sup>

Egy régi, 18. század végi allegorikus beszédben a szimbólum jelentése a lehető legkonkrétabb: „*Vallyon vagyon-é tsekélysegebb és kissebb vár, mint az Aszszonyi állatnak a vára, melyet csak tenyerével is bétapaszthat az ember, mindazonáltal azt a kis várat (ha vátatik), egy egész Ármádia is elégtelen megőrzeni.*”<sup>85</sup>

**A kert** a szerelem helye. Az intim szerelmi boldogságot az emberiség évezredek óta növényi környezetben, zárt kertben (paradicsomkert, szerelem kertje stb.) képzelel el.

A kert női jelkép, a magyar népdalokban gyakran előforduló „kis kert” a lányhoz tartozik, a benne viruló piros rózsza és muskátli is szerelemjelkép, a virágra szálló gerlice (madár) pedig a legény szimbóluma: „*Kiskertembe van egy rózsza, de piros, / A legénnek jánhoz járn de tilos! / Tilos volna még akkor is eljárnék, / Ha egy igaz*

<sup>80</sup> Guénon R. 1997. 375–398.

<sup>81</sup> Lükő G. 1942. 46.

<sup>82</sup> Ferber M. 2001. 33.

<sup>83</sup> O. Nagy G. 1966. 711–712.

<sup>84</sup> Dugonics A. 1820. II. 239.

<sup>85</sup> Kónyi János: *Demokritos* II. 1785. 114. Idézi: Bernáth B. 1981. 49.

*szeretőre találnék. // Kiskertembe van egy bokor muskátli, / Bús gerlice azon szokott meghálni. / Bús gerlice búsan ül a fatetőn, / Párja nincsen, nékem sincsen szeretőm.*” (Áj)<sup>86</sup> Kevésbé lírai, de hasonlóan erotikus tartalmú a következő csiki népdal: *„Kiskertemben uborka, / rekapott a róka, / Várj meg róka megleslek, / Kurtavasba veretlek.”* (Csíkverebes)<sup>87</sup>

A kertnek ez a jelképisége más népek folklórjában is kimutatható. Itt két görög népdalrészletet közlünk, fordításban: *„Nem az vagy te, kit ígértél, / Mivel engem hitegettél: / Csak egy csókot, édes szépem! / S paradicsom kerted léssen!... / Paradicsom kertem nincsen, / Csak a bánat gyötör engem!...”* „Úgy-e mondtam, én kedvesem? / megmondtam előre, / Hogy virágos kis kertemen / csinálj jó erőkre, / záros kaput a palánkra, / a kulcsot is fordítsd rája. // Tudod, gyümölcs vagyok, érett; / Szeretnek is! s hányan! / Nyúl a vándor, beteg értem!... / Utánam mind vágynak!...”<sup>88</sup>

Hasonló erotikus jellege van még az **utca-út, árok, ház és tető, csárda** stb. jelképiségének. Ezzel a szimbolizmussal – hasonlóan az előbb tárgyalt szimbólumokéhoz – mindenekelőtt a népdalokban és más lírai műfajokban találkozhatunk, de az erotikus jelentések kimutathatók a szokásköltészetben, valamint a hiedelemvilágban és a népmesékben is.

### Összefoglalás

A zárt tér szimbólumai misztikus jellegűek. Gaston Bachelard az üregben megvalósuló intimitásról és pihenésről szóló könyvében<sup>89</sup> úgy határozza meg ennek a fontos archetípusnak a lényegét, hogy az üreg egy olyan zárt hely, ahol maga a homályos, diffúz anyag cselekszik és teremti. A teremtő egyedüllétnek nincsen fényre szüksége: „Meg kell őriznünk magunk körül egy kevés homályosságot. Be kell tudnunk lépni ebbe az obszkuritásba, hogy erőt nyerjünk művünk megalkotásához.”<sup>90</sup>

Az egész jelképkörben benne van a jövő ígérete, a zárt környezetet áttörő majdani élet lehetősége.

---

<sup>86</sup> Vargyas L. 2000. 394.

<sup>87</sup> Bartók B. 1991. 1000., 385. szöve.

<sup>88</sup> *A szerelem ABC-je.* Görög dalok. Fordította Vértessy Dezső. Budapest, 1906. 48. és 63.

<sup>89</sup> Bachelard G. 1999c.

<sup>90</sup> Uo. 158.